Saṃskṛtam • Value Education • Technology

शुद्धिकौमुदी

पाठः १४ - ०५.०८.२०१७

सुबन्ताः विभक्त्यादयः च

© All the content in these slides is the intellectual property of Vyoma Linguistic Labs Foundation.
Replication/reuse in any form without express written permission from the organisation is prohibited.

१५८. अभिभावकाः छात्राणां विद्याभ्यासविषये अवधानवन्तः स्युः ।

‘अभिभावकाः’ इति अस्थाने । **‘पालकाः’,’पोषकाः’,‘पितरः’** इत्यादयः शब्दाः अत्र प्रयोक्तुम् अर्हाः ।

अभिभावकपदेन अत्र पालनपोषणकतर्तारः इष्टाः । किन्तु तादृशस्य अर्थस्य अभिव्यञ्जने अभिभावकपदस्य सामर्थ्यं नास्ति इति भाति। ‘अभि’ इति उपसर्गेण युक्तः भूधातुः (ण्यन्तः, अण्यन्तः वा) तिरस्काराद्यर्थं ददाति, न तु पोषणाद्यर्थम् । ‘आत्तगर्वोऽभिभूतः स्यात्’ इति अमरः। अन्ये कोषकाराः अपि एतादृशम् एव अर्थं लिखितवन्तः दृश्यन्ते ।

‘अभिभावक’पदं तु संस्कृतम् एव । किन्तु सः पोषकाद्यर्थेषु कथं प्रयुज्यते इति तु न ज्ञायते । साधुत्वकथनप्रकारम् अपि वयं तु न जानीमः।

vyoma ॥वाचं धेनुमुपासीत॥ Saṃskṛtam · Value Education · Technology

१५९. सः नितरां **चाणाक्षः** अस्ति ।

'चाणाक्षः' इति अपशब्दः । '**चतुरः**' इति, '**निपुणः**' इति, पदान्तरं वा प्रयोक्तव्यम् ।

वक्ता अत्र चतुरमतित्वं नैपुण्यं वा निर्देष्टुम् इच्छति । चाणाक्षः इति तु असंस्कृतः शब्दः । अतः, सः परिहरणीयः । चतुरनिपुणादयः यथायोग्यं प्रयोक्तव्याः ।

१६०. **पञ्चवादनपर्यन्तम्** एतत् कार्यं समापनीयम् अस्ति मया ।

'**पञ्चवादनाभ्यन्तरे**' इति प्रयोक्तव्यम् । 'पञ्चवादनपर्यन्तम्...' इत्येषा न संस्कृतशैली ।'पञ्चवादनात् पूर्वं यदाकदाचित् एतत् कार्यं समापनीयम्' इति वाक्यप्रयोक्तुः आशयः । अयमेव आशयः 'पांच बजे तक' इति वाक्येन प्रकाश्यते हिन्दीभाषया । तस्यैव अनुवादः 'पञ्चवादनपर्यन्तम्..' इति । शब्दानुवादः कृतः अत्र, न तु भावानुवादः । पर्यन्तशब्दः सीमां निर्दिशति । अवधिनिर्देशः न इष्टः । अतः 'अभ्यन्तर'शब्दस्य प्रयोगः अत्र समुचितः ।

सुबन्ताः

१६१.वस्तूनि **एकत्रीकृत्य** नयतु भवती ।

'एकत्रीकृत्य' इति अपशब्दः । '**सङ्गृह्य**' इति, '**समाहृत्य**' इति वा प्रयोक्तव्यम् । 'एकत्रीकृत्य' इत्यत्र च्विप्रत्ययः अस्ति । च्विप्रत्ययविषये किञ्चित् विस्तरेण ज्ञातव्यम् अस्माभिः ।

च्विप्रत्ययविधायकं सूत्रं – 'कृभ्वस्तियोगे सम्पद्यकर्तरि च्विः' (पा.सू ५.४.५०) इति । तस्य वृत्तिवाक्यं तु – 'विकारात्मतां प्राप्नुवत्या प्रकृतौ वर्तमानात् विकारशब्दात् स्वार्थे च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिः योगे' इति । तस्य टिप्पण्यां लिख्यते - 'येन रूपेण प्रागभूतं तेन रूपेण तस्य भावः इति फलितोऽर्थः । एवं च यत्र प्रकृतिस्वरूपमेव विकाररूपताम् आपद्यमानं विवक्ष्यते तत्रायं प्रत्ययः' इति ।

एवं च सिद्धं यत् प्रकृतिविकृतिभावे सत्येव च्विप्रत्ययः क्रियते इति । सरलीकरोति, दीर्घीकरोति, स्पष्टीकरोति, विशदीकरोति इत्यादीनि अत्र उदाहरणानि ।

इदानीम् 'एकत्रीकरोति' इत्येतत् उदाहरणं परिशीलयाम तावत् । 'एकत्रीकरोति' इत्यत्र एकस्मिन् स्थले स्थापनम् (आनयनं वा) विवक्ष्यते, न तु प्रकृतिविकृतिभावः । अतः, च्विप्रत्ययः अस्थाने । प्रयोगाऽयं बहुत्र संस्कृतज्ञैः एव क्रियमाणः दृश्यते । तत् तु अनवधानात् इति भाति । प्रकृतिप्रत्ययविधायकसूत्रादिकम् अपरिशीलयद्भिः कैश्चित् तादृशः प्रयोगः क्रियेत । किन्तु तावता न तस्य साधुता ।

१६२. एतावत्पर्यन्तं यत् उक्तं तत् **क्रोढीकृत्य** वदामि ।

‘क्रोडीकृत्य’ इति, ‘क्रोढीकृत्य’ इति वा अपशब्दः एव । **‘सङ्गृह्य’** इति प्रयोगः भवितुम् अर्हति । ‘उक्तस्य अयं सारः’ इति वाक्यान्तरं वा प्रयोक्तव्यम् ।

क्रोडपदस्य अङ्कवक्षोवराहादयः अर्थाः । कोषो यथा – ‘क्रोडः शनौ सूकरे ना न पुमानङ्कवक्षसोः’ (मेदिनी) इति । क्रोडीकरणं नाम आलिङ्गनम् । ‘सङ्ग्रहणम्’, ’सम्मेलनम्’ इत्यादयः अर्थाः न सन्ति तस्य । तस्मात् क्रोडीकृत्य इति प्रयोगः (सङ्ग्रहार्थे) अयुक्तः एव । ‘क्रोढीकृत्य’ इत्येतत् महाप्राणोपेतं (ढकारोपेतं) रूपं तु सर्वथा असाधु एव ।

१६३. बान्धवाः कुलमिच्छन्ति, **मृष्टान्नमितरे** जनाः ।

‘मिष्टान्नम्’ इति प्रयोक्तव्यम् । मिष्टं नाम मधुररससहितम् । (मिषु(सेवने)+क्तः) विवाहादिषु मिष्टम् एव इष्यते जनैः । शुद्ध्यर्थकात् मृज्धातोः क्तप्रत्यये ‘मृष्टम्’ इति रूपम् । तदा च अर्थः भवेत् क्षालितं, शुद्धम् इत्यादिकम् । स च अर्थः अत्र न अभिप्रेतः । तस्मात् ‘मिष्टम्’ इति प्रयोक्तव्यं, न तु ‘मृष्टम्’ इति ।

vyoma ॥ वाचं धेनुमुपासीत ॥ Saṃskṛtam · Value Education · Technology

सुबन्ताः

१६४. निधानेन आगच्छति यानम् ।

‘**मन्दम्**’ इति प्रयोक्तव्यम् । ‘नि’ इत्यनेन उपसर्गेन युक्तः धाञ्धातुः स्थापनादीन् अर्थान् अवगमयति । उपर्युक्ते वाक्ये तु ‘मन्दगतिः’ अपेक्ष्यते । तादृशस्य अर्थस्य अभिव्यञ्जने सामर्थ्यं नास्ति निधानशब्दस्य । अतः गतिमन्दतार्थे प्रयोगं नास्ति स च शब्दः ।

१६५. न्यायवादी अपराधं **साधारं** न्यरूपयत् ।

‘**सप्रमाणम्**’ इति वक्तव्यम् । आधारपदस्य आश्रयसाहाय्यादयः अर्थाः कोषकारैः उपवर्णिताः । प्रमाणापर्यायत्वेन तस्य प्रयोगः न केनापि कोषकारेण सूचितः। अपराधनिरूपणावसरे प्रमाणम् एव अपेक्ष्यते । अतः ‘सप्रमानम्’ इत्यस्य शब्दस्य प्रयोगः श्रेयसे ।

सुबन्ताः

१६६. कार्यक्रमस्य अन्ते छात्रैः **मनरञ्जनकार्याक्रमाः** प्रदर्शिताः ।

'मनोरञ्जनम्' इति प्रयोक्तव्यम् । 'मनरञ्जनम्' इति अपशब्दः । 'मनः' शब्दः सकारन्तः । रञ्जनशब्दे परे सकारस्य रेफे उत्वे गुणे च 'मनोरञ्जनम्' इति रूपम् । विसर्गस्य लोपः तु नास्ति केनचिदपि सूत्रेण । मनश्शब्दः अकारान्तः अपि न । अतः मनरञ्जनम् इति रूपं न साधु।

मनश्शब्दः इव अन्ये अपि केचन शब्दाः सकारान्ताः भवन्ति । तैः सह समाससमये विसर्गस्य विकारविषये अवधानवद्भिः भवितव्यम् । अन्यथा अशुद्धरूपाणां प्रयोगः भवितुम् अर्हति । कानिचन उदाहरणानि यथा –

अशुद्धम् (x)	शुद्धम्(✓)
मनोचिकित्सा	मनश्चिकित्सा
मनोप्रवृत्तिः	मनःप्रवृत्तिः
मनोप्रकृतिः	मनःप्रकृतिः
मनैक्यम्	मन ऐक्यम्
मनोपरिवर्तनम्	मनः परिवर्तनम्

सुबन्ताः

.......उदाहरणानि यथा –

अशुद्धम् (x)	शुद्धम्(✓)
मनोपरिवर्तनम्	मनः परिवर्तनम्
ओजोपूर्णम्	ओजःपूर्णम्
मनोल्लासः	मन उल्लासः

यदि सकारान्तस्य मनश्शब्दस्य प्रयोगे क्लेशः तर्हि 'मानस'शब्दः प्रयुज्यताम् । मनोमानसयोः अर्थः समनः । मानसशब्दः अकारान्तः । तदा च 'मानसचिकित्सा', 'मानसोल्लसः', 'मानसप्रकृतिः' इत्यादीनि रूपाणि सिध्यन्ति ।

१६७. बालः **परमालसी** अस्ति

'**अलसः**' इति प्रयोक्तव्यम् ।

न + लसति = अलसः । {लस् (श्लेषणे) + अच्} 'आलसी' इति रूपं तु प्रादेशिकभाषायां, न तु संस्कृते । अतः स च शब्दः परिहरणीयः एव ।

विभक्त्यादयः

१. ’मम **पुत्रः पण्डितः भवितव्यः**’ इति माता चिन्तयति ।

‘**मम पुत्रेण पण्डितेन भवितव्यम्**’ इति वाक्यरचना स्यात् । भवितव्यम् इत्यत्र भावे तव्यत्प्रत्ययः । भूधातुः अकर्मकः । भावे औत्सर्गिकम् एकवचनं क्लीबत्वं च । अतः ‘भवितव्यम्’ इति रूपम् । अत्र कर्ता केनापि प्रत्ययेन न उक्तः इत्यतः तस्मात् (पुत्रपदात्) तद्विशेषणात् (पण्डितपदात्) च तृतीया । अतः ‘मम पुत्रेण पण्डितेन भवितव्यम्’ इत्येव वाक्यविन्यासेन भवितव्यम् ।

२. त्वया **रामः इव** पण्डितेन भवितव्यम् ।

‘**रामेण इव**’ इति प्रयोक्तव्यम् । पण्डितेन भवितव्यम् इति वाक्यविन्यासः साधुः । विवरणं तु पूर्ववाक्ये अक्तम् । अत्र रामस्य सादृश्यम् उच्यते । उपमानोपमेययोः समानविभक्तिः स्यात् । अतः उपमानात् रामपदादपि तृतीया एव स्यात्, न तु प्रथमा ।

३. **अनुजः इव** अग्रजाय अपि क्षीरं देहि ।

'अनुजाय इव' इति प्रयोक्तव्यम् । 'अग्रजाय' इति चतुर्थी अस्ति । अतः अनुजशब्दादपि चतुर्थी अयात् । यथास्थितस्य अर्थः तु 'अनुजः इव यः अस्ति तस्मै अग्रजाय' इति भवितुम् अर्हति । स च अर्थः अत्र इष्टः । अग्रजस्य यथा सम्प्रदानसंज्ञा तथैव अनुजस्य अपि सम्प्रदानसंज्ञा । अतः 'अनुज'पदादपि चतुर्थी एव ।

४. ये दुराचारं कुर्वन्ति तेषां **नाशः** अवश्यं **भाव्यः** ।

'नाशः भाव्यः' इति अशुद्धप्रयोगः । **'नाशेन भाव्यम्'** इति प्रयोगः उचितः । 'भाव्यम्' इत्यत्र भावे अवश्यम्भावार्थे ण्यत्प्रत्ययः 'ओरावश्यके' (३.१.१२५) इति सूत्रेण । भावे औत्सर्गिकम् एकवचनं क्लीबत्वं च । अतः 'भाव्यम्' इति रूपम् । केनापि प्रत्ययेन कर्तुः अनुक्तत्वात् तस्मात् तृतीया । अतः, 'नाशेन भाव्यम्' इत्येव साधुः प्रयोगः ।

विभक्त्यादयः

५. भवन्तः सर्वे एवं कुर्वन्ति चेत् भवताम् **उन्नतिः** भवितुं न **शक्या** ।

'उन्नतिः भवितुं शक्या' इति वाक्यम् अशुद्धम् । **'उन्नत्या भवितुं न शक्यम्'** इति प्रयोक्तव्यम् । शक्लृधातोः अत्र भावे यत्प्रत्ययः 'शकिसहोश्च' (३.१.११) इति सूत्रेण । भावे यत्प्रत्ययस्य विधानात् एकवचनं नपुंसकता च । अतः, 'शक्यम्' इति रूपम् । एतत् 'शक्य'पदं कर्तारं न बोधयति, भावप्रत्ययस्य विधानात् । तुमुन्नन्तम् अपि कर्तारं न बोधयति, भूधातोः अकर्मकत्वात् । केनापि कर्तुः अनुक्तत्वात् न प्रथमा, अपि तु तृतीया एव । अतः 'उन्नत्या' इति तृतीयान्तं रूपं सिद्धम् । अतः 'उन्नत्या भवितुं शक्यम्' इति प्रयोगः एव साधुः ।

६. शिशुना तेन दश **शब्दाः** वक्तुं **शक्यन्ते** ।

'शब्दाः वक्तुं शक्यन्ते' इति वाक्यं साधु एव । 'शक्यते' इत्यत्र कर्मणि यक् । कर्मभूतस्य 'शब्दाः' इत्यस्य 'शक्यन्ते' इत्यत्र अन्वयः । कर्मणः बहुत्वे क्रियापदस्यापि बहुवचनान्तत्वम् । (शक्यन्ते इति) कर्मणिप्रयोगस्य नियमः अत्र स्मरणीयः । तिङा कर्मणः उक्तत्वात् कर्मणः प्रथमा ।

७. अध्यापकेन दश **श्लोकान्** पाठयितुं **शक्यते** ।

‘श्लोकान् पाठयितुं शक्यते’ इत्यपि वाक्यं शुद्धम् इव । अत्र ‘श्लोकान्’ इत्यस्य ’पाठयितुम्’ इत्यत्र अन्वयः । बहुवचनान्तेन स्थितस्य ‘श्लोकान्’ इत्यस्य ‘शक्यते’ इत्यत्र अनन्वयात् न तस्य बहुवचनान्तत्वेन श्रवणम् । प्रकृतवाक्ये ‘शक्यते’ इत्यत्र भावे यक् । शक्यते इत्येषः अत्र अकर्मकः ।

कदाचित् प्रश्नः भवेत् - ‘शक्यते इत्यत्र यक् भावे उत कर्मणि ?’ इति । यतः षष्ठे वाक्ये कर्मणि यक् दृस्यते । सप्तमे च भावे यक् । एवं तर्हि शक्लृधातोः यक् भावे उत कर्मणि ?

माधवीयधातुवृत्तौ एवं लिख्यते - *“विभाषा भावादिकर्मणोः इत्यत्र हरदत्तः - ‘यद्यपि शकिः केवलः अकर्मकः । तथापि तुमुन्नन्तवाच्यक्रियाविषयत्वे सकर्मकोऽपि भवति । तथा च कर्मणि लादयोऽपि दृश्यन्ते - अयम् योगश्शक्यः अवक्तुम् इति ।*

वामन अपि वदति - *शक्यम् इति रूपं विलिङ्गवचनस्वापि कर्माभिधायां सामान्योपक्रमात्* (५.२.२३) इति ।

अतः शक्लृधातुः कर्मणि भावे च यकं प्राप्तुम् अर्हति । ‘श्लोकान् पाठयितुं शक्यते’ इत्यत्र श्लोकपदस्य तुमुन्नन्तपदे अन्वयः । अतः शक्यते इत्यत्र भावे यक् । ‘शब्दाः वक्तुं शक्यन्ते’ इत्यत्र कर्मणः (शब्दाः इत्यस्य) शक्लृधातौ अन्वयः । अतः कर्मणि यक् । एवम् उभयथा अपि प्रयोगः । अतः ‘प्रयत्नः कर्तुं शक्यः’ ‘प्रयत्नं कर्तुं शक्यम्’ इति उभयथा अपि प्रयोगः साधु एव ।

विभक्त्यादयः

८. **कतिचित् दिनेषु** अतीतेषु वर्षाकालः सम्प्राप्तः ।

‘कतिचित् दिनेषु’ इति प्रयोगः अशुद्धः । **‘कतिषुचित् दिनेषु’** इति वक्तव्यम् । ‘कतिपयेषु दिनेषु’ इति तु रमणीयम् । ‘दिनेषु’ इति सप्तम्यन्तं पदम् । तच्च विशेष्यम् । तस्य विशेषणभूतं ‘कति’ इत्येतत् पदं प्रथमान्तम् अस्ति । तस्मादपि सप्तमीविभक्तिः स्यादेव । अतः **‘कतिषुचित्’** इति सप्तम्यन्तं रूपम् एव अत्र सङ्गच्छते । कतिचित् इत्यत्र पदद्वयम् – कतिशब्दः चित् चेति । कतिशब्दः बहुवचनान्तः, सप्तसु विभक्तिषु रूपभेदं प्राप्नोति च । चित् तु अव्ययम् । कतिशब्देन तस्य अनुप्रयोगः । अनुप्रयोगमात्रेण चित् इत्यस्य इव कतिशब्दस्य अपि न अव्ययत्वम् ।

९. **कतिचनदिनानन्तरं** सः उद्योगं प्राप्तवान् ।

‘कतिचनदिनानन्तरम्’ इति समासः दुष्टः । **‘कतीनाञ्चन दिनानाम् अनन्तरम्’** इति प्रयोगः करणीयः । चनशब्दः क्वापि समासम् अनुप्रविशन् न दृष्टः । चिच्चनौ सर्वत्र पृथक्पदे भवतः । अतः अत्र कृतः समासः अनुचितः । व्यस्तप्रयोगः करणीयः । कतिशब्दात् दिनशब्दात् च षष्ठीविभक्तिः योजनीया । ‘कतिपयदिनानन्तरम्’ इति प्रयोगः पूर्वोक्ते स्थले युज्यतेतराम् ।

विभक्त्यादयः

१०. केषाञ्चित् दिनानन्तरं सः नगरात् प्रत्यागतः ।

‘केषाञ्चित् दिनानन्तरं’ इति प्रयोगः अनुचितः । ‘**केषाञ्चित् दिनानाम् अनन्तरम्**’ इति प्रयोगः कर्तव्यः । ‘दिनानन्तरयोः अत्र समासः कृतः । स च तत्पुरुषः । ‘केषाञ्चित्’ इत्येतस्य अन्वयह् दिनपदेन इष्यते । तस्य समासे एकदेशभूतत्वात् तत्र अन्वयः न सम्भवति। तस्मात् व्यस्तप्रयोगः एव - ’केषाञ्चित् दिनानाम् अनन्तरम्’ इति ।

११. लोकहितं मम करणीयम् ।

‘मम करणीयम्’ इति प्रयोगः न अशास्त्रीयः । ‘तव्यत्’प्रत्ययः कृत्येषु अन्यतः । ‘कृत्यानां कर्तरि वा’ (२.३.७१) इति सूत्रेण कर्तुः षष्ठी विहिता विकल्पेन । अतः, ‘मम करणीयम्’ इति वाक्यम् । षष्ठ्यभावे तु तृतीया स्यात् एव । अतः, ‘**मया करणीयम्**’, ‘**मम करणीयम्**’ इति उभयम् अपि शुद्धम् एव ।

vyoma ॥ वाचं धेनुमुपासीत ॥ Saṃskṛtam · Value Education · Technology

विभक्त्यादयः

१२. आचार्य ! **आशीः** प्रार्थये ।

‘आशीः प्रार्थये’ इति वाक्यं दोषाय । ‘**आशिषं प्रार्थये**’ इति प्रयोक्तव्यम् ।

‘आशिस्’शब्दः सकारान्ताः स्त्रीलिङ्गः । एतस्मात् द्वितीयैकवचने कृते ‘आशिषम्’ इति, बहुवचने कृते ‘अशिषः’ इति च रूपम् । ईकारान्तभ्रमेण, ‘आशीःकामयिता’ इत्यादौ समासे ‘आशीः’ इति दर्शनात् च ‘आशीः’ इति द्विवचनान्तः इति भ्रन्त्या प्रयोगः क्रियते कैश्चित्।

१३. अहम् अद्य **मित्रं** गृहम् **आहूतवान्** अस्मि ।

‘मित्रं गृहम् आहूतवान्’ इति वाक्यं दोषाय । ‘**मित्रं गृहं प्रति आहूतवान्**’ इति प्रयोगः वरम् । आह्वयतिः न हि द्विकर्मकः । एतस्मिन् वाक्ये तु मित्रं गृहं चेति कर्मद्वयं प्रयुक्तम् अस्ति । अतः दोषः । ‘प्रति’शब्दस्य निवेशात् तु प्रतियोगे द्वितीया भवति इति गृहशब्दात् द्वितीया साधुः भवति । आह्वयतेः स्थाने निमन्त्रयतेः उपयेगः अपि वरं स्यात् ।

विभक्त्यादयः

१४. सः मित्रं **नगरं प्रेषयित्वा** आगतवन् ।

'**नगरं प्रति प्रेषयित्वा**' इति प्रयोक्तव्यम् । 'प्रेषृ'धातुः सकर्मकमात्रं, न तु द्विकर्मकः । अत्र वाक्ये तु मित्रशब्दः नगरशब्दः च कर्मत्वेन प्रयुक्तः । सकर्मकमात्रस्य कर्मद्वयं भवितुं अर्हति अण्यन्तावस्थाताम् । अतः नगरशब्दोत्तरं 'प्रति'शब्दः प्रयोक्तव्यः । 'प्रति'योगे द्वितीया । अतः, नगरशब्दोत्तरं श्रूयमाणा द्वितीया उपपन्ना भवति । अन्यथा स्कर्मकमात्रस्य धातोः द्विकर्मकत्वेन प्रयोगः अनुपपन्नः एव स्यात् ।

विभक्त्यादयः

१५. माता **शिशवे** क्षीरं पाययति ।

'शिशवे पाययति' इति प्रयोगः दोषाय । '**शिशुं क्षीरं पाययति**' इति प्रयोक्तव्यम् । 'गतिबुद्धि....'(१.४.५.२) इति सूत्रेण अण्यन्तस्य कर्तुः कर्मसंज्ञा विहिता । अतः, 'शिशुम्' इति द्वितीयान्तं प्रयोक्तव्यम् ।

शिशुः क्षीरं पिबति । पिबति इति अण्यन्तोपेतं क्रियापदम् । पानक्रियायाः कर्ता तु शिशुः । अतः, एतस्य 'अण्यन्तकर्ता' इति व्यवहारः । 'माता शिशुं क्षीरं पाययति' इत्यत्र पाययति इत्येतत् ण्यन्तोपेतं क्रियापदम् । ण्यन्तस्य प्रयोगे अण्यन्तस्य कर्तुः (शिशोः) कर्मसंज्ञा । अतः, 'शिशुं क्षीरं पाययति' इति प्रयोगः ।

विभक्त्यादयः

एवमेव गत्यर्थकानां, बुद्ध्यर्थकानां, प्रत्यवसानार्थकानां, शब्दकर्मणाम्, अकर्मकाणां च धातूनां विषये व्यवस्था ज्ञेया । (प्रत्यवसानं नाम भक्षणम्) ।

एकैकम् उदाहरणं यथा -

१.गत्यर्थकम्	-	पिता पुत्रं विद्यालयं गमयति ।
२.बुद्ध्यर्थकम्	-	अध्यापकः शिष्यं व्याकरणं बोधयति ।
३.प्रत्यवसानार्थकम्	-	माता शिशुं क्षीरं पाययति ।
४.शब्दकर्मकम्	-	अध्यापिका शिष्यां गीतं गापयति ।
५.अकर्मकम्	-	माता शिशुं शाययति ।

विभक्त्यादयः

१६. गुरुः **शिष्याय** व्याकरणं बोधयति ।

गुरुः **शिष्याय** वेदं पाठयति ।

‘शिष्याय व्याकरणं बोधयति’, ’शिष्याय वेदं पाठयति’ इति वाक्यद्वयम् अपि असाधु । ‘शिष्यं व्याकरणं बोधयति’, ‘शिष्यं वेदं पाठयति’ इति प्रयोक्तव्यम् ।

प्रथमवाक्ये बुध्यर्थकधातोः, द्वितीयवाक्ये शब्दकर्मकधातोः च सद्भावात् ‘गतिबुद्धि...’ इति सूत्रेण अण्यन्तकर्तुः (शिष्यस्य) कर्मसंज्ञा । ’शिष्यम्’ इति द्वितीयान्तं प्रयोक्तव्यम् ।

विभक्त्यादयः

१७. कलाकारः **प्रेक्षकेभ्यः** चित्रं दर्शयति ।

‘**प्रेक्षकेभ्यः दर्शयति**’ इति प्रयोगः न दोषाय । ‘दृशेश्च’ इति वार्तिकेन दर्शयतेः प्रयोगे कर्मसंज्ञा विहिता । कौमुद्याम् उदाहरणं तु – ‘गुरुः भक्तान् हरिं दर्शयति’ इति । किन्तु, लोके अण्यन्तकर्तुः चतुर्थी अपि दृश्यते । शिष्टप्रयोगाः अपि चतुर्थ्यन्तपदयुक्ताः बहुधा दृश्यन्ते । अतः, अण्यन्तकर्तुः चतुर्थी न दुष्यति ।

शिष्टप्रयोगाः यथा -

☞तत्तद्भूमिपतिः **पत्न्यै** दर्शयन् प्रियदर्शनः । - रघुवंशे – १.४७

☞धनुर्दर्शय **रामाय** इति होवाच पार्थिवम् । - रामायणे -१.६७.१

☞दर्शयामास **पार्थाय** परमं रूपमैश्वरम् । - भगवद्गीता – ११.९

QUESTIONS/DOUBTS?

Email us @

sanskritfromhome@vyomalabs.in

For downloading course-materials, login @
www.sanskritfromhome.in

Subscribe to our youtube channel @
vyoma-samskrta-pathasala

Buy our Samskrita-learning products @
www.digitalsanskritguru.com

Support our cause for Samskrita-Samskriti @
www.vyomalabs.in

vyoma ॥ वाचं धेनुमुपासीत ॥
Saṃskṛtam · Value Education · Technology

© All the content in this presentation is the intellectual property of Vyoma Linguistic Labs Foundation.
All materials shared in our website are purely for the purpose of personal study.
Replication/reuse in any form without written permission from the organisation is prohibited.